

Ринок праці і професійна освіта в умовах модернізації національної економіки

Трансформаційні процеси в соціальній, політичній та економічній сферах суспільного життя в нашій країні актуалізують необхідність подальшого поліпшення умов модернізації національної економіки, розвитку ринку праці і трудових ресурсів країни. Про це наголошується у Посланні Президента до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище в Україні. Зокрема, там зазначається, що досягнення структурної модернізації економіки можливе за умов створення клімату, сприятливого для підприємництва та бізнес-ініціатив, стабілізації державних фінансів і формування стійкої фінансової системи, модернізації інфраструктури й реформування житлово-комунального господарства, підвищення рівня енергетичної безпеки, імпортозаміщення, розвитку внутрішнього ринку тощо¹.

Для забезпечення адекватності цілям післякризової модернізації галузей економіки необхідно реформувати вітчизняний ринок праці, який розглядається як система правових, соціально-трудова, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні фахівців. Необхідність змін на ринку праці пояснюється: неефективною структурою зайнятості (найбільша частка в структурі зайнятого населення належить представникам найпростіших професій – 23,4%, порівняно з професіоналами – 14,8%); наявністю значної частки неефективних робочих місць (вартість створення нового робочого місця перевищує виплати й податкові пільги); поширенням нестандартних форм зайнятості, у тому числі – неформальної (зберігається частка неформальної

¹Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.president.gov.ua/docs/poslannia2013.pdf>. – мова укр.

зайнятості в будівництві, сільському господарстві, ремонті автомобілів, діяльності готелів і ресторанів тощо); неузгодженістю попиту та пропозиції робочої сили (збільшення кількості претендентів на одну вакантну посаду за одними видами професій і нестачі кваліфікованих робітників за іншими професіями); низьким рівнем мотивації працівників і їх роботодавців до підвищення кваліфікації (обмежені можливості професійного навчання працівників за рахунок фінансових ресурсів підприємств) та ін.

Йдеться про те, що в Україні продовжує зберігатися індустріальна структура зайнятості, що ускладнює перехід до інноваційної моделі економіки, а отже, призводить до зниження рівня мотивації роботодавців до створення нових робочих місць і працевлаштування безробітних, збільшення випадків приховування вакансій, щоб не звітувати про них у місцевих центрах зайнятості, поширення неформальної зайнятості, зокрема тимчасової й прихованих трудових відносин, «тінізації» доходів значної частини громадян країни, послаблення соціального захисту працівників, зростання освітньо-кваліфікаційних диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили, скорочення частки працівників, які підвищили кваліфікацію, оволоділи додатковими трудовими навичками.

Водночас уповільнення темпів розвитку окремих галузей економіки негативно позначилося на зниженні кількості вільних робочих місць, передбачених для працевлаштування осіб з професійною освітою, а отже і на політиці зайнятості громадян країни в цілому. На кінець 2012 р. нараховувалося близько 80 тис вільних робочих місць, що на 13,5% менше, ніж у попередніх роках. Причинами такого стану є спад економічної динаміки, якого найбільше зафіксовано у переробній промисловості, будівництві, сільському господарстві та фінансовій діяльності. Зокрема, станом на 1 травня 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. випуск продукції зменшився у: добувній промисловості й розроблені кар'єрів – на 1,2%; виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – на 0,5%; виробництві коксу та продуктів нафтопереробки – на 18,2%; металургійному виробництві,

виробництві готових металевих виробів, крім машин і устаткування – на 7,9%; виробництві, передачі та розподілі електроенергії – на 4,2%; сільському господарстві – на 12%; будівництві – на 22,6%².

У розв'язанні цих проблем важливе значення мають положення Закону України «Про зайнятість населення», зокрема щодо запровадження додаткових стимулів для роботодавців у створенні робочих місць, розширення доступу до професійного навчання та підвищення кваліфікації для працівників, сприяння підвищенню конкурентоспроможності громадян віком понад 45 років у спосіб надання ваучера для перепідготовки за професіями і спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності, працевлаштування молоді й інших уразливих категорій населення, а також самозайнятості населення, що, зрештою, сприятиме поліпшенню загальної соціально-економічної ситуації в країні. У цьому Законі термін «зайнятість» представлено як незаборонену законодавством діяльність осіб, пов'язану із задоволенням їхніх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у промисловій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які ведуть господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованого на їхній власності, у тому числі безоплатно³. В галузях економіки в різних співвідношеннях існує вільно обрана, неповна, повна і продуктивна зайнятість. Про це свідчать статистичні дані Міністерства соціальної політики України: нині повний робочий день працюють менше 10 млн українців. Від 2012 р. цей показник зменшився на 4%, зокрема в лютому 2013 р. таких людей стало менше на 134 тис. Чи не найбільший показник безробіття – 17% від загальної кількості – серед молоді. Понад 150 тис осіб, зареєстрованих у Центрах зайнятості, старші за 45 років. А люди з особливими потребами взагалі опинилися поза

² Економіка України за січень–травень 2013 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichentraven-2013-roku/>. – мова укр.

³ Закон України «Про зайнятість населення» [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/803-12>. – мова укр.

увагою цих установ⁴. Крім того, для багатьох молодих спеціалістів без практичного досвіду стало складно працевлаштуватися по спеціальності, тому зріст рівень міграції. Нині нараховується 6,5 млн мігрантів, які становлять 4,5% населення країни: із них 67% – чоловіки і 33% – жінки. Серед вибулих з України 41% виїхали до країн СНД і 59% – до інших країн⁵.

Мінімізувати негативні наслідки загострення проблем розвитку ринку праці та політики зайнятості покликана Програма сприяння зайнятості населення та створення нових робочих місць на період до 2017 року. Метою Програми є розширення можливостей реалізації права громадян на гідну працю, підвищення їхніх доходів шляхом: створення умов для підвищення рівня зайнятості населення; стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць; збереження й розвитку трудового потенціалу; підвищення ролі заінтересованих у перетвореннях на ринку праці учасників соціального діалогу (об'єднання організацій роботодавців та професійні спілки)⁶.

Відповідно до цього актуалізується співпраця сторін соціального діалогу щодо детінізації відносин на ринку праці, забезпечення дотримання прав і гарантій працівників. Зростають вимоги до якості підготовки робітничих кадрів, що зумовлює необхідність запровадження Національної та галузевих рамок кваліфікацій, оновлення переліку професій, його розширення укрупненими (інтегрованими) професіями, розробки професійних стандартів, запровадження механізму прогнозування потреб економіки та соціальної сфери у кваліфікованих кадрах, забезпечення відповідності рівня підготовки кадрів

⁴ Коваль Л. Як боротися з тіньовим ринком праці // Уряд. кур'єр. – 2013. – № 64. – С. 4.

⁵ Економіка України за січень–травень 2013 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichentraven-2013-roku/>. – мова укр..

⁶ Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створених нових робочих місць на період до 2017 року [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-%D0%BF>. – мова укр.

потребам соціально-економічного розвитку регіонів, перспективам розвитку економіки та соціальної сфери, удосконалення профорієнтаційної роботи з молоддю, підвищення мотивації заінтересованості молоді до оволодіння робітничими професіями, забезпечення систематичного інформування молоді щодо можливостей працевлаштування, розроблення й запровадження освітніх стандартів на основі компетентнісного підходу, підвищення ролі організацій роботодавців та їхніх об'єднань у формуванні й реалізації державної політики з питань професійної підготовки кадрів, зокрема шляхом стимулювання їх заінтересованості до створення регіональних навчально-виробничих комплексів, сприяння запровадженню дуальної системи підготовки робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах, поширення практики стажування педагогічних працівників та учнів професійно-технічних навчальних закладів на підприємствах, в установах й організаціях.

Для реалізації означеної Програми Кабінетом Міністрів України ініційовано План заходів щодо сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць. Важливими пунктом цього документа поряд з іншими є: вдосконалення професійного навчання кадрів на виробництві, у тому числі дорослого населення та осіб з інвалідністю на основі: стимулювання заінтересованості роботодавців у підвищенні професійного рівня і кваліфікації працівників, удосконалення методики, організаційно-правового й науково-методичного забезпечення професійного навчання, застосування гнучких форм трудового договору з метою підвищення рівня зайнятості всього працездатного населення тощо.

Водночас успіх модернізаційних перетворень в економіці залежить не лише від нарощування чисельності зайнятих – дедалі більшого значення набуває збереження й розвиток людського і соціального капіталу, насамперед на основі підвищення якості та доступності освіти, зокрема, професійної, оновлення її технологічно-інформаційної бази. Адже інноваційний характер професійної освіти, як зазначає В.М. Новіков, стає важливим інструментом впливу як на молоде покоління, так і на людей середнього та старшого віку,

оскільки закритість професійної освіти, обмеження її традиційними змістом, методами й формами організації навчально-виробничого процесу дає можливість тільки виживати, а не розвиватися⁷. Це негативно позначається на досягненні значною частиною працівників професійного успіху.

У цьому контексті важливе значення має Закон України «Про професійний розвиток працівників», в якому метою державної політики у сфері професійного розвитку працівників визначено підвищення їх конкурентоспроможності відповідно до суспільних потреб шляхом сприяння роботодавцям в ефективному використанні праці та забезпеченні досягнення належного професійного рівня працівниками⁸. Відповідно до цього основними напрямками діяльності роботодавців у сфері професійного розвитку працівників є: розроблення поточних і перспективних планів професійного навчання працівників підприємства; організація професійного навчання працівників безпосередньо на підприємстві (в організації, установі) та на умовах договорів у професійно-технічних, вищих навчальних закладах; інших підприємствах; добір викладачів, майстрів (інструкторів) виробничого навчання, організація підвищення їх кваліфікації; комплектація навчальних груп; методичне забезпечення навчального процесу, розробка робочих навчальних планів та програм; участь в організації роботи кваліфікаційних комісій; розробка заходів щодо створення і розширення навчально-виробничої бази, придбання або виготовлення навчально-наочних посібників, обладнання та технічних засобів навчання; організація навчання молодих спеціалістів під час проходження стажування на підприємстві; вивчення, узагальнення та поширення досвіду найкращої роботи з професійного навчання кадрів; підготовка статистичної звітності з професійного навчання кадрів на виробництві, аналіз результатів і оцінювання ефективності роботи з професійного навчання персоналу;

⁷ Новіков В.М. Освіта як інструмент професійної і соціальної мобільності / В.М. Новіков // Демографія та соціал. економіка : наук.-екон. та сусп.-політ. журнал. – 2010. – № 2. – С. 26–35.

⁸ Закон України «Про професійний розвиток працівників» // Довідник кадровика. – 2012. – № 3 (117). – С. 48–52.

підготовка пропозицій з питань професійного навчання персоналу для включення їх у колективні угоди підприємства тощо.

Цінність Закону України «Про професійний розвиток працівників» полягає в запровадженні Порядку діяльності центрів визначення результатів неформального професійного навчання (навчання, яке не регламентоване місцем здобуття, строками, формою навчання; безпосередньо на робочих місцях через учнівство, тренінги, самоосвіту тощо), створених у складі Державної служби зайнятості України.

Підвищення професійного рівня працівників і випускників професійних навчальних закладів особливо актуальне в умовах реалізації сучасної економічної політики. Свідченням цього є прийнята Кабінетом Міністрів України Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 рр., основним пріоритетом якої є зростання конкурентоспроможності промисловості за рахунок інвестицій (400 млрд грн.) у розвиток вітчизняного виробника, високотехнологічних галузей, ІТ-індустрії тощо⁹. У зв'язку з цим стане можливим формування нової ідеології економічних відносин як на вітчизняному, так і на міжнародному ринках. Водночас це потребуватиме кваліфікованих трудових ресурсів, здатних задовольнити потреби національної економіки у прискореному інноваційному розвитку, зокрема для таких пріоритетних галузей, як: авіа- та машинобудування, металургія, будівництво, сільське господарство, а також для сфери транспорту, житлово-комунального господарства тощо. А отже, зумовлюється необхідність в реалізації принципу безперервного й гнучкого професійного навчання, що ґрунтується, в тому числі на компетентнісному підході.

Концепція компетентнісного підходу в професійній освіті спрямована на розвиток професіонала з позитивним фаховим та суспільно-політичним світоглядом, ціннісними орієнтаціями, здатністю швидко адаптуватися до

⁹ Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки [електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246247059&cat_id=244203594. – мова укр.

традиційних, нових і непередбачуваних життєвих і професійних ситуацій. Під компетентнісним підходом необхідно розуміти метод моделювання результатів професійної освіти та навчання, його представлення у вигляді норм якості підготовки кваліфікованих робітників, їх перепідготовки та підвищення кваліфікації. Цінність компетентнісного підходу полягає в реалізації нової системи принципів визначення цілей освіти, відбору і структурування змісту освіти, організації освітнього процесу й оцінювання його результатів.

У якості інструментальних засобів компетентнісного підходу виступають такі нові мегаосвітні конструкти, як компетентності, компетенції, професійно-важливі якості. Зокрема, для ринку праці компетенції є інструментом, за допомогою якого можна описати образ «ідеального» робітника для певного виду діяльності та конкретного робочого місця, оцінити його здатність ефективно виконувати роботу. Найчастіше компетенції розглядаються як наперед задані вимоги до професійної підготовки випускника професійно-технічного навчального закладу, одиниці навчальної програми, що утворюють анатомію компетентності. Згідно з дослідженнями вчених, компетенція представлена колом повноважень, сферою діяльності, в якій особа наділена необхідними знаннями й досвідом, що забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності.

Відповідно, компетентність є особистісною характеристикою, сукупністю інтеріоризованих мобільних знань, умінь, навичок і гнучкого мислення. Її рівень залежить від індивідуальних зусиль кожної особи. Компетентність включає три взаємопов'язані компоненти: знання і розуміння; навички й здібності; поведінку та ставлення до професійної і виробничої навколишності. Крім того, компонентами професійної компетентності є автономність, самоефективність, самоцінність, самоменеджмент тощо.

На компетентнісному підході ґрунтується підвищення соціальної активності, конкурентоспроможності й професійної мобільності кваліфікованих робітників підприємств, особливо в умовах постійного зростання конкурентності на ринку праці, товарів і послуг.

Реалізація компетентнісного підходу уможлиблює формування змісту професійно-технічної освіти в напрямі відображення особистісних компонентів людської культури. Цей підхід є підґрунтям оволодіння учнівською молоддю і працівниками підприємств компетентностями вирішувати важливі практичні завдання, предметно аналізувати виробничі процеси, прогнозувати техніко-технологічні зміни у сфері праці, виробляти надійні критерії оцінювання результатів власної діяльності як у звичних виробничих та соціальних умовах, так і в динамічно змінених, а також виявляти високий рівень духовної культури, відповідальності за результат власного навчання та професійної діяльності.

У забезпеченні вітчизняного ринку праці професійно компетентними робітничими кадрами важливе значення має Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., метою якої є підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки й, відповідно, забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями та потребами на основі навчання упродовж життя.

Для здійснення стабільного розвитку і нового, якісного прориву в національній системі професійно-технічної освіти необхідно забезпечити: розроблення й запровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з професій широких кваліфікацій; оновлення і затвердження оптимального переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників (скорочення їх кількості на основі інтеграції); оптимізацію мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки й потреб ринку праці; розширення їх автономії, створення навчально-виробничих комплексів; удосконалення механізму формування державного замовлення на підготовку робітничих кадрів відповідно до реальних потреб економіки, регіональних ринків праці, зрештою – запитів суспільства; удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації інженерно-

педагогічних кадрів професійно-технічної освіти на базі вищих і профільних професійно-технічних навчальних закладів¹⁰.

Зосереджуємо увагу на тому, що нині ринки праці поступово перетворюються на ринки інтелектуальної робочої сили, а це потребує нових підходів до формування й розвитку трудового потенціалу країни. Вважаємо, що ініційований Міністерства освіти і науки України і Національної академії педагогічних наук України новий законопроект «Про професійну освіту» дасть змогу змінити філософію робітничої професії, підвищити їх престиж у суспільстві, осучаснити зміст й забезпечити належний рівень фінансування професійної освіти, у тому числі істотно підвищити заробітну плату педагогічних працівників професійних навчальних закладів і багато іншого, необхідного для забезпечення якості професійної освіти.

Існуюча система підготовки майбутніх кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів має бути модернізована з урахуванням реальних та випереджувальних потреб економіки країни. Йдеться про об'єднання в одну систему професійної освіти всіх типів професійно-технічних і вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, які надають освітні послуги для учнівської молоді на базі 9 і 11-ти класів з метою оволодіння робітничою професією та спеціальністю на рівні «молодшого спеціаліста». Це сприятиме усуненню диспропорцій і надмірного дублювання в їхній підготовці, оптимізації переліку навчальних професій, проведенню структурних змін у мережі державних професійних навчальних закладів із врахуванням регіональних потреб у кваліфікованих робітниках та молодших спеціалістах за певними напрямками професійної підготовки.

На думку автора, в системі професійної освіти доцільно відійти від значного переліку типів навчальних закладів. Має бути один або два типи. Це

¹⁰ Указ Президента України про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. – мова укр.

насамперед професійні коледжі, які повинні забезпечувати професійну орієнтацію, профільне навчання учнів старшої школи, а також формування відповідної кваліфікації робітничих кадрів і молодших спеціалістів. Відтак мають використовуватися різні за терміном навчальні програми: від трьох днів до трьох років.

Необхідність створення професійних коледжів у системі професійної освіти зумовлена й тим, що вже невдовзі використання новітніх технологій на виробництві набуде глобального характеру, а отже, кардинально зміняться виробничі процеси та функції працівників. Вони зможуть поєднати в собі якості кваліфікованого робітника й менеджера, здатного спроектувати і забезпечити ресурсами трудовий процес, самостійно виконувати роботу, оцінювати її якість, орієнтуючись на максимальне задоволення інтересів замовників та своїх власних. У свою чергу, професійні коледжі повинні швидше реагувати на виклики сучасного ринку праці, орієнтуючись на потреби конкретних замовників робітничих кадрів, динамічні техніко-технологічні зміни в економіці, переводити нові кваліфікації у формат нових компетенцій, що сприятиме підвищенню якості підготовки майбутніх кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів.

В умовах виходу економіки України з кризового стану центри господарювання будуть переміщуватися на рівень регіонів, економічна самостійність яких на даному етапі розвитку неухильно підвищуватиметься. Це водночас, дає змогу оновити систему управління розвитком професійної освіти й навчання на засадах децентралізації, складовими якої є автономізація професійних навчальних закладів, удосконалення механізму бюджетного і позабюджетного фінансування підготовки кваліфікованих робітників та молодших спеціалістів, передача контролю за якістю професійної освіти і навчання спеціалізованим установам тощо.

Відповідно до цього зростатиме роль партнерства роботодавців, бізнесу, професійної освіти та служби зайнятості, що потребуватиме створення регіональних кластерів, які стануть унікальною основою залучення інвестицій з

метою освіти й навчання широких кіл учнівської молоді та працівників підприємств, а також підвищення гнучкості й мобільності самих підприємств.

Література

1. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 рр. [електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246247059&cat_id=244203594. – мова укр.

2. Економіка України за січень–травень 2013 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichentraven-2013-roku/>. – мова укр.

3. Закон України «Про зайнятість населення» [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/803-12>. – мова укр.

4. Закон України «Про професійний розвиток працівників» // Довідник кадровика. – 2012. – № 3 (117). – С. 48–52.

5. Коваль Л. Як боротися з тіньовим ринком праці // Уряд. кур'єр. – 2013. – № 64. – С. 4.

6. Новіков В.М. Освіта як інструмент професійної і соціальної мобільності / В.М. Новіков // Демографія та соц. економіка : наук.-екон. та сусп.-політ. журнал. – 2010. – № 2. – С. 26–35.

7. Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створених нових робочих місць на період до 2017 року [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-%D0%BF>. – мова укр.

8. Указ Президента України про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. – мова укр.

9. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради [електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.president.gov.ua/docs/poslannia2013.pdf>. – мова укр.

РИНОК ПРАЦІ І ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Валентина Радкевич

РЕЗЮМЕ

Автором аналізуються сучасні підходи до розвитку ринку праці і професійної освіти в Україні; розглядаються законодавчі ініціативи щодо сприяння зайнятості населення, професійного розвитку працівників, активізації вітчизняної економіки, модернізації професійної освіти.

Ключові слова: ринок праці, професійна освіта, галузі економіки, компетентнісна парадигма.

LABOUR MARKET AND PROFESSIONAL EDUCATION IN THE MODERNIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY

Valentine Radkevych

SUMMARY

The author examines current approaches to the development of the labor market and vocational education in Ukraine are considered legislative initiatives to promote employment, professional development of employees, enhance the national economy, modernization of vocational education.

Keywords: labor market, vocational education, economics, competence paradigm.